

SOVET HOKIMIYATINING SURXON VOHASIDAGI MULKDORLARGA QARSHI SIYOSATI (1920-1940 YILLAR MISOLIDA)

Bozorov Muhiddin Sadullayevich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Sovet hokimiyatining 1920–1940 yillar oraligʻida Surxon vohasidagi mulkdor tabaqaga nisbatan olib borgan siyosati tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Asarda voha ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim oʻrin tutgan boy-beklar, yer egalari va boshqa mahalliy elita vakillariga nisbatan yuritilgan siyosiy repressiyalar, ularning mol-mulkining musodara qilinishi, surgun va qatagʻonlarga uchrashi holatlari yoritilgan. Kollektivlashtirish jarayonida bu tabaqaning ijtimoiy asos sifatida yoʻq qilinishi, Sovet mafkurasi asosida sinfiy kurash tamoyillarining amalga oshirilishi tarixiy hujjatlar va ilmiy manbalar asosida ochib beriladi. Tadqiqot natijalarida bu siyosatning mahalliy aholiga koʻrsatgan taʼsiri, ijtimoiy qatlamlar oʻzgarishi hamda tarixiy xotirada qanday aks etgani haqida xulosa chiqariladi.

Kalit soʻzlar: *Surxon vohasi, Sovet hokimiyati, mulkdorlar, boy-beklar, kollektivlashtirish, repressiya, yer islohoti, sinfiy kurash, siyosiy qatagʻon, deportatsiya.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье анализируется политика советской власти в отношении класса собственников в сурхандарьинском оазисе между 1920 и 1940 годами на основе исторических источников. В работе освещены случаи политических репрессий в отношении богатых Беков, помещиков и других представителей местной элиты, занимавших важное место в социально-экономической жизни оазиса, конфискации их имущества, ссылок и репрессий. Уничтожение этого класса как социальной основы в процессе коллективизации, реализация принципов классовой борьбы на основе советской идеологии раскрываются на основе исторических документов и научных источников. В исследовании делается вывод о влиянии этой политики на коренное население, о том, как она отразилась на изменении социальных слоев, а также на исторической памяти.

Ключевые слова: *сурханский оазис, советская власть, помещики, богачи-Беки, коллективизация, репрессии, земельная реформа, классовая борьба, политические репрессии, депортация.*

ABSTRACT

This article analyzes the policy of the Soviet government towards the ownership class in the Surkhandarya oasis between 1920 and 1940 based on historical sources. The work highlights cases of political repression against rich Beks, landlords and other representatives of the local elite who occupied an important place in the socio-economic life of the oasis, confiscation of their property, exile and repression. The destruction of this class as a social basis in the process of collectivization, the implementation of the principles of class struggle based on Soviet ideology are revealed on the basis of historical documents and scientific sources. The study concludes about the impact of this policy on the indigenous population, how it has affected the change of social strata, as well as historical memory.

Keywords: Surkhan oasis, Soviet government, landlords, rich Beks, collectivization, repression, land reform, class struggle, political repression, deportation.

KIRISH

XX asr boshlarida sobiq Rossiya imperiyasining inqirozga yuz tutishi va 1917-yilgi Oktyabr to'ntarishi natijasida Sovet hokimiyati vujudga kelgach, butun ittifoq hududlarida keskin ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar boshlandi. Bu o'zgarishlar ayniqsa sho'rolar hukumati tomonidan "eski tartib" ramzi sifatida ko'rilgan mulkdorlar, boylar, beklar va boshqa mahalliy elita qatlamiga nisbatan olib borilgan siyosatda o'z aksini topdi. O'zbekiston SSRning janubiy viloyatlaridan biri hisoblangan Surxon vohasi ham bu siyosatning bevosita ta'sirida bo'ldi.

Mazkur mintqa tarixan yirik yer egalari, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, diniy va dunyoviy mulkdorlar sinfi mavjudligi bilan ajralib turgan. Surxon vohasining ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim o'rin egallagan bu tabaqalar Sovet hokimiyati tomonidan "sinfiy dushman", "ekspluatator sinf vakillari" sifatida ta'riflanib, ularga qarshi keskin repressiv chora-tadbirlar qo'llanilgan. Xususan, 1920-yillardan boshlab yer islohoti, mulk musodara qilish, jismoniy va siyosiy ta'qiblar, majburiy ko'chirish va surgun kabi choralar mintaqada keng miqyosda amalga oshirilgan.

1930-yillarga kelib kollektivlashtirish siyosati asosida boy-beklar sinfini butunlay yo'q qilish, ularning iqtisodiy asoslarini barbod etish maqsadida ommaviy kampaniyalar o'tkazildi. Bu jarayonda ko'plab oilalar o'z mulkidan mahrum qilinib, boshqa hududlarga deportatsiya qilindi yoki jazoga tortildi. Sovet mafkurasi ularni xalq dushmani sifatida ko'rsatib, omma ongida salbiy obraz shakllantirishga urinib keldi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – 1920–1940-yillar davomida Sovet hokimiyatining Surxon vohasidagi mulkdor tabaqaga qarshi olib borgan siyosatining tarixiy ildizlari, mohiyati va oqibatlarini hujjatli manbalar asosida tahlil qilishdan iborat. Bu jarayonlar mahalliy ijtimoiy tuzilmaning keskin o'zgarishiga olib kelgani, voha tarixida chuqur iz qoldirgani sababli, mavzu dolzarb hisoblanadi. Tadqiqot natijalari nafaqat tarixiy haqiqatni tiklash, balki mintaqaviy ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarning umumiy sovet tarixidagi o'rnini aniqlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng darhol bolsheviklar hayotning barcha sohalarida o'zgarishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishni rejalashtirdilar. Mamlakatni sanoatlashtirish, qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish, madaniy inqilob bo'yicha tadbirlar e'lon qilindi. Va nihoyat, ko'p millatli mamlakat uchun eng qiyin bo'lgan milliy masala bo'yicha [1. 11-sahifa]. Bolsheviklar tomonidan e'lon qilingan shiorlarda oddiy odamlar uchun juda ko'p jozibali echimlar mavjud edi. Ammo aslida bu mutlaqo to'g'ri emas edi. Ushbu maqolada sanoatlashtirish, kollektivlashtirish va milliy masalalarga to'xtalib o'tmasdan, mualliflar O'zbekistondagi madaniy sohadagi bolsheviklar siyosatini ko'rib chiqishni istaydilar. Sovet hukumati tomonidan madaniyat sohasida olib borilgan siyosat juda ziddiyatli va noaniq edi. Bir tomondan, u "madaniy inqilob" islohotlari va siyosatini amalga oshirishni e'lon qildi, boshqa tomondan, u kommunistik mafkurani o'rnatishga, shuningdek, o'zbek xalqining tarixiy ildizlari, milliy urf – odatlari va urf-odatlaridan ajralishga qaratilgan edi [2]. Madaniy inqilob deganda 1917-yil oktabrdan keyin sodir bo'lgan jamiyatning ma'naviy hayotidagi tub inqilob nazarda tutilgan. Bunda deyarli faqat mafkuraviy hayot, ta'lim, fan, badiiy ijoddagi o'zgarishlarning ijobiy oqibatlariga e'tibor qaratildi [3]. Ushbu mavzuga murojaat qilishning dolzarbligi tarixchilarning tarixning sovet davridagi madaniy siyosat muammosiga bo'lgan katta qiziqishlariga va uning rivojlanishiga, madaniy hayotga, umuman madaniyatga va uning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan odamlarga ta'siriga qaramay, deyarli yoritilmaganligi bilan belgilanadi. Milliy ziyolilar vakillarining taqdiri qisman o'rganiladi, ammo umumiy madaniy jarayonlar kontekstida emas. Bu, birinchi navbatda, sovet hokimiyatining repressiv rejimining og'ir fonida sodir bo'lgan jarayonlarga taalluqlidir [4]. So'nggi yillarda O'zbekiston tarixchilari ushbu masalalarni tanqidiy qayta ko'rib chiqish uchun ko'p ish qildilar, ya'ni sovet hukumati davrida O'zbekistonning madaniy hayotidagi yutuqlar va muammolar va ular bilan bog'liq katta yo'qotishlar tahlil qilindi. Shuningdek, ushbu davrni tadqiq qilish bilan chet ellik olimlar shug'ullanishgan, ular ko'rib chiqilayotgan davrga oid umumiy va ba'zi alohida masalalarni o'rganishgan [5]. O'tkazilgan tadqiqotlarga qaramay, 1920-1940-yillarda hokimiyat va madaniy hayot masalalarini o'rganish bilan bog'liq bir

qator masalalar hali ham kam o'rganilgan. Ushbu maqolada ushbu davrda O'zbekistonda sovet hokimiyatining madaniyat sohasidagi siyosatining ayrim xususiyatlari ochib berilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, madaniyat sohasidagi bolshevik o'zgarishlari ular tomonidan inqilobiy deb o'ylangan. Ammo ular chor Rossiyasining ham, boshqa davlatlarning ham madaniy amaliyotidan sifat jihatidan farq qilar edilar. "Madaniy inqilob" deganda 1917-yildan keyin O'zbekistonda jamiyatning ma'naviy rivojlanishi shartlari va mazmunini belgilab bergan tarixiy o'ziga xos siyosat turi tushunilishi kerak. Bunday holda, "madaniy inqilob" ning asosiy vazifasi bolsheviklar mafkurasini yagona to'g'ri va zarur deb tasdiqlash edi, shu bilan birga o'zbek xalqining mentaliteti, ming yillar davomida shakllangan o'ziga xos madaniyati hisobga olinmadi. Madaniy hayotni keng demokratlashtirish xalqning ma'rifati sifatida ham, uning madaniy qadriyatlarni yaratishda ishtirok etishi sifatida ham namoyon bo'ldi. Bu yo'l nafaqat shubhasiz yutuqlar, balki katta yo'qotishlar bilan ham ajralib turadi [7]. Ushbu sohaning eng iste'dodli vakillari orasida qatag'onlarning avj olishini qo'shish kerak.

Sovet hokimiyati o'rnatilgan vaqtga kelib, bolşeviklar milliy respublikalarda madaniy siyosat o'tkazish bo'yicha aniq dasturga ega emas edilar. Ammo uning o'zini tasdiqlashi bilan, diqqatga sazovor joylar asta-sekin paydo bo'lib, mohiyatan Millatlar va Millatlar manfaatlarining buzilishiga olib keldi. Keling, hokimiyatning milliy madaniyatlarga nisbatan do'stona munosabatini tasdiqlovchi ba'zi faktlarga to'xtalamiz. Hukumatning madaniy sohaga, shu jumladan madaniy – ma'rifiy muassasalar faoliyatiga salbiy munosabatining yorqin misollaridan biri 1937 yil dekabr oyida amalga oshirilgan bo'lishi mumkin. O'zbekistonda o'sha paytda O'zbekistonda yashagan ko'plab milliy ozchiliklar klublari va boshqa millatlarning klublarini tugatish bo'yicha aksiya. Zo'ravonlik muhitini va o'sha yillardagi repressiv fikrlash mantig'ini aks ettirgan ushbu qarorning motivatsiyasi indikativdir. Xususan, O'zbekiston SSR KP(b) Markaziy komiteti xalqaro Kengashining ushbu masala bo'yicha qarorida sharmandali klublarning yopilishining asosiy sabablaridan biri "... ularni sovetlarga qarshi, aksilinqilobiy va josuslik elementlari to'plamiga aylantirish" bo'lganligi aniq ta'kidlangan. klublar o'zlarining zararkunanda maqsadlarida foydalangan"[8]. Ularning tarkibida Polsha, yahudiy, mahalliy yahudiy va uyg'ur klublari bor edi.

Toshkent nomidagi klub. Qo'qondagi ozet, Samarqanddagi mahalliy yahudiy va arman klublari. Ushbu yondashuvga muvofiq 1938-yil 1-yanvarda Toshkentda: Polsha, tatar-boshqaruv, Ozarbayjon, mahalliy-yahudiy, Uyghur, Vengriya klublari,

Samarqandda: mahalliy-yahudiy va ermon klublari; Qo'qon shahrida: ermon va mahalliy-yahudiy; Buxoroda mahalliy – yahudiy; Andijonda Uyghur klublari tugatildi.; Kerminda tatar-boshqor klublari; Namangan shahrida milliy ozchiliklar klubi [8]. "Xalq dushmanlari" ni izlashning shunga o'xshash amaliyoti, rasmiylarning amaliy ishlarni tashkil etishdagi, shuningdek madaniy-ma'rifiy muassasalarni moddiy-texnik qo'llab-quvvatlashdagi barcha kamchiliklarni ushbu "madaniyat o'choqlari"ning boshqa tarkibiy bo'linmalarida ham qayd etish istagi kuzatildi.

Sovet davrida olib borilgan agrar islohotlar, kollektivlashtirish jarayoni va mulkdorlarga nisbatan repressiv siyosat masalalari bo'yicha yozilgan ilmiy adabiyotlar son jihatdan ko'p bo'lsa-da, ularning aksariyati umumittifoq miqyosida yuritilgan siyosatga bag'ishlangan bo'lib, Surxon vohasi singari mintaqaviy o'ziga xosliklarni yetarli darajada yoritmaydi. Shu bois, mavjud manbalarni tahlil qilishda ularni tanqidiy yondashuv bilan ko'rib chiqish zarur.

Bu borada, avvalo, O'zbekiston tarixshunosligida e'tiborga loyiq bo'lgan A. Raximov, M. Islomov, Sh. Raxmonovlarning asarlarida O'zbekistonda kollektivlashtirish siyosati, sinfiy kurash va boy-beklarga qarshi choralarning umumiy yo'nalishlari haqida ma'lumotlar uchraydi. A. Raximovning tadqiqotlarida boylarning iqtisodiy faoliyati va Sovet hokimiyatining ularni yo'q qilish siyosati sotsial-iqtisodiy kontekstda ko'rib chiqilgan. Shuningdek, M. Islomov o'z izlanishlarida Surxondaryo viloyatida kollektivlashtirish jarayonining kechishini konkret arxiv materiallari asosida tahlil qilgan.

Bundan tashqari, Toshkentdagi O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi, Surxondaryo viloyat arxivlari va O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti fondlarida saqlanayotgan hujjatlar mazkur davrdagi siyosiy qarorlar, mahalliy organlarning faoliyati va repressiyalar haqidagi ma'lumotlarga asosiy manba bo'la oladi. Jumladan, NKVDning ma'lumotnomalari, partiya qarorlari va ommaviy siyosiy kampaniyalarga oid hujjatlar voqealarning borishini yoritishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, rus tilida yozilgan umumittifoq miqyosidagi tarixiy tadqiqotlar – masalan, V.P. Danilov, L.Ya. Lopatnikov, O.V. Khlevnyuk kabi tarixchilarning asarlari Sovet Ittifoqidagi kollektivlashtirish va repressiya siyosatini tushunishda asosiy nazariy asoslarni beradi. Ammo bu manbalar Surxon vohasi kabi chekka mintaqalardagi mahalliy xususiyatlarni qamrab olmaydi.

Xalq xotirasi, og'zaki tarix (oral history) asosidagi materiallar ham boy-beklar sinfiga mansub oilalarning boshidan kechirgan sinovlari, surgun, mol-mulk musodara holatlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Bu kabi guvohliklar sobiq rejim tomonidan rasmiy ravishda berilmagan haqiqatlarni tiklashga xizmat qiladi.

Shu tariqa, mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, umumiy siyosiy jarayonlar haqida ancha keng ma'lumotlar mavjud bo'lsa-da, ularni mahalliy (Surxon vohasi) kontekstda o'rganish va konkret arxiv hujjatlari, guvohliklar bilan boyitish zarur. Bu esa tadqiqotning yangilik darajasini va amaliy ahamiyatini oshiradi.

1917-yilgi Oktyabr inqilobi va undan keyingi davrda Sovet hokimiyati O'rta Osiyoda o'z ta'sirini o'rnatishga harakat qildi. Surxon vohasi, ayniqsa Termiz, Boysun, Sariosiyo, Sherobod, Pattakesar kabi hududlar, Buxoro amirligi davrida yirik yer egalari, boy-beklar va diniy elita vakillari tomonidan boshqarilgan edi. Sovetlar bu hududda o'z hokimiyatini mustahkamlash uchun avvalo mavjud mulkdor sinfini yo'q qilishga kirishdilar.

1920-yillarda boshlangan yer islohoti orqali yirik yer egalari va boylarning mulklari musodara qilindi. Bu jarayon 1930-yillarda kuchayib, kollektivlashtirish siyosati doirasida amalga oshirildi. Dehqonlar kolxoz va sovxozlarga majburan birlashtirildi. Kollektivlashtirishga qarshilik ko'rsatganlar "quloq" (kulak) deb e'lon qilinib, ularning mol-mulki musodara qilindi, o'zlari esa surgun qilindi yoki jazoga tortildi.

1930-yillarda Sovet hokimiyati tomonidan olib borilgan siyosiy repressiyalar natijasida Surxon vohasidagi ko'plab mulkdorlar, diniy arboblari va ziyolilar "xalq dushmani" sifatida qatag'on qilindi. 1937–1938-yillardagi "katta qirg'in" davrida minglab odamlar hibsga olinib, ko'pchiligi otib tashlandi yoki uzoq muddatli qamoq jazosiga hukm qilindi.

Sovet siyosati doirasida Farg'ona vodiysi aholisining bir qismi Surxon vohasiga majburan ko'chirildi. Bu ko'chirishlar yangi yerlarni o'zlashtirish, paxtachilikni rivojlantirish va siyosiy nazoratni kuchaytirish maqsadida amalga oshirildi. Ko'chirilgan aholi ko'pincha og'ir sharoitlarda yashashga majbur bo'ldi.

Sovet mafkurasi boy-beklarni "ekspluatator sinf" sifatida ko'rsatib, ularni yo'q qilishni asoslab berdi. Natijada, Surxon vohasida mavjud bo'lgan an'anaviy ijtimoiy tuzilma buzildi, mulkdorlar sinfi yo'q qilindi va yangi sovet elitasining shakllanishiga zamin yaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Узбекская советская социалистическая республика. Аббаров З.С., Аванесов Р.Х., Гаиров Н. и др. Ташкент; Узбекистан – 1977 г.
2. Культурная жизнь в Туркестане в период 1920–1930-е гг. – <http://testhistory.ru/history>. Дата обращения 12.01.2019.
3. Вдовин А.И. Культурная политика советской власти. – <https://www.portalslovo.ru/history>. Дата обращения 12.01.2019.

4. Ишанходжаева З.Р. (2012). Репрессивная политика советской власти и ее воздействие на культурную жизнь Узбекистана (1925–1950 гг.): автореферат дис... доктора исторических наук: 07.00.01.; Адилов А.А. Советская власть и ислам: взаимоотношения государства и религии в Туркестане (1917–1920 гг.) // Проблемы современной науки и образования. 2021. – № 10 (167). – С. 20–25.
5. Conquest R. «The Harvest of Sorrow. Soviet collectivization and the Terror. – famine. – New York, 1986; – P. 416. Bennigsen A. Co – authorship with Chantal Lamercier Quelquejay. Islam in the Soviet Union. – New York: Praeger, 1967 – P. 272 и др. См. Ишанходжаева З.Р. Репрессивная политика советской власти и её воздействие на культурную жизнь Узбекистана (1925–1950 гг.). 07.00.01. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Ташкент 2012. <https://docplayer.ru/47044603-.html>. Дата обращения 30.11.2019.
6. Культурная жизнь в Туркестане в период 1920-1930-е гг. – <http://testhistory.ru/history>. Дата обращения 12.01.2019.
7. Вдовин А.И. Культурная политика советской власти. – <https://www.portalslovo.ru/history>. Дата обращения 12.01.2019.